

Cümhuriyyət dövründə mədəniyyət

(əvvəli 2 sentyabr tarixli sayımızda)

Cümhuriyyət dövründə Azərbaycanda maarif və xalq təhsili yenidən qurulmuşdur. Məlumdur ki, Rusiyada müstəmləkə əsarəti altında olan xalqların milli siyasi mənlilik şüurunun oyanmasından ehtiyat edən çar hakimiyyəti onların xalq təhsilini məhdud çərçivədə saxlamış, kütəvi inkişafına imkan verməmişdir. Bununla belə mövcud olan xalq məktəblərində isə təhsil rus dilində aparılmışdır. Odur ki, Cümhuriyyət hökuməti Azərbaycan xalq maarifini qısa müddətdə, sürətlə inkişaf etdirmək məqsədilə təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirməli olmuşdur.

1918-ci il iyun ayının 27-də Azərbaycan-türk dili dövlət dili elan edildi. Bütün ibtidai tədris müəssisələrində təhsil şagirdlərin ana dilində aparıldı. Ali və orta ixtisas təhsili, xalq təhsili və peşə təhsili probleminin təcili həlli istiqamətində əməli işlər görüldü.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin Tiflisdən Gəncəyə köçdükdən sonra, dövlətçiliyin əsas atributu dil haqqında qərar verməsi günün ən vacib, təxirəsalınmaz məsələsi idi.

Akademik Tofiq Hacıyev yazır: Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan türkcəsinin dövlət dili kimi fəaliyyət göstərməsi “yeni siyasi tarixi hadisə idi”. Dövlət səndələrində, hökumətin əmr və qərarlarında, rəsmi dövlət qəzetinin publisistikasında, siyasi xadimlərin parlamentdəki çıxışlarında işlənən dil ədəbi dilimizin tarixi üçün ilk sınaq faktı idi. Bu ilk sınaqda Azərbaycan türkcəsi dövlət dili kimi özünü tamam doğrultdu (T.Hacıyev. Seçilmiş əsərləri, Bakı, “Elm”, 2017, səh.345).

Ana dilinin rəsmi dövlət dili kimi cəmiyyətdə geniş yayılması, bütün humanitar sahələrə nüfuz etməsi milli-mədəni tərəqqiyə həlledici təsir göstərirdi. “İqlbal”, “Dirilik”, “Təkamül”, “Açıq söz”, “İstiqbal” qəzetləri Azərbaycan türkcəsinin “milli dövlət dili kimi” inkişaf etdirilməsini qanuni və zəruri sayırdı.

Müqəddəs Nina qız tədris müəssisələri, politexnik məktəb və kommersiya məktəbi, gimnaziya-lar, seminariyalar və realni məktəblər milliləşdirilmişdi.

Məlumdur ki, XIX yüzilliyin sonu XX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanda İbtidai üsuli-cədid xalq məktəbləri istisna olmaqla, bütün tədris müəssisələrində dərslər Rusiya imperiyasının siyasətinə uyğun olaraq rus dilində aparılırdı. Təhsil alan məktəblilərin əksəriyyəti də qeyri-azərbaycanlılar idi. Ona görə də maarif sahəsində ciddi dönüş yaratmaq məqsədi ilə ölkədə xalq təhsilini milli zəmində yenidən təcili qurmaq zəruri idi. Hökumətin qərarlarına əsasən Xalq Maarif Nazirliyi Türkiyədən müəllim kadrları dəvət etdi, dərslilər və dərş vəsaitlərinin gətirilməsini təşkil etdi. İbtidai və orta məktəbləri milli müəllim kadrları ilə təmin etmək üçün təşkil olunan qısamüddətli pedaqoji kurslara Azərbaycan dilində savadı olan şəxslər dəvət edildi. 1919-cu ildə Cümhuriyyət hökuməti Bakıda ilk məktəb dərslilərinin hazırlanması və nəşri məqsədilə Maarif Nazirliyinin xüsusi komissiyasını təşkil etdi.

Azərbaycan maarif və ədəbiyyatının görkəmli xadimləri - Mahmud bəy Mahmudbəyov, Fərhad Ağazadə, Camo bəy Cəbrayıl-bəyli, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Abdulla bəy Əfəndizadə və b. milli məktəblər üçün ilk dərslilərin hazırlanmasında fəal çalışdılar. Beləliklə, “Türk əlifbası”, “İkinci il”, “Yeni məktəb”, “Ədəbiyyat dərsləri”, “Müntəxəbat”, “Türk çələngi”, “Tarixi-təbii”, “Rəhbər cəbr”, “Təzə elmi-hesab” dərsliləri nəşr edilib milli məktəblərə göndərildi.

Bu dövrdə ali təhsilin təşkili və ali təhsilli milli kadrların hazırlanması həlli vacib olan məsələlərdən biri idi.

Azərbaycan Hökuməti üç ali məktəbin - Bakı Universitetinin, Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun və Dövlət Konservatoriyasının açılmasını qərara alsa da tarixi şərait, bir sıra maddi-texniki səbəblər ucbatından hələlik Azərbaycan Dövlət Darülfünunun (Bakı Dövlət Universitetinin) açılmasına re-

Cümhuriyyət parlamentinin il yarımliq fəaliyyəti boyunca qəbul etdiyi qanunlar milli dövlətin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə, siyasi və iqtisadi inkişafa, mədəniyyət və maarif sahələrində sürətli irəliləyişə imkan verdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti daim sülhsevər siyasət apararaq bütün dövlətlərlə qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələri yaratmağa və bir-birinin hüquqlarına hörmət prinsipləri əsasında münasibətlər qurmağa cəhd göstərirdi. Dünya birliyi tərəfindən tanınmış Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti sayəsində Azərbaycanın beynəlxalq hüququn subyekti olması 1920-ci ilin aprel ayındakı bolşevik işğalından sonra Azərbaycanın bir dövlət kimi dünyanın siyasi xəritəsindən silinməsinin qarşısını aldı...

1991-ci ildə müstəqilliyinin bərpasına nail olarkən müasir Azərbaycan Respublikası özünün qədim dövlətçilik ənənələrinə sadıq qaldığını göstərdi, Xalq Cümhuriyyətinin siyasi və mədəni varisi olmaqla onun üçrəngli bayrağını, gerbini, himnini qəbul etdi. Xalqımız Cümhuriyyətin istiqlalını dünyaya yaydığı 28 May gününü həmin vaxtdan Respublika Günü olaraq təntənə ilə qeyd edir.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

al imkan yarandı.

Xalq maarif naziri Camo bəy Hacınskinin bu münasibətlə çağırılmış təşkilat komissiyasının iclasında bəyan etdiyi kimi, Azərbaycan Hökuməti Bakı Universitetinin böyük ictimai-siyasi əhəmiyyətini və Azərbaycan xalqının həyatında misilsiz mədəni və siyasi hadisə olduğunu nəzərə alaraq onun açılması, kadr və zəruri avadanlıqlarla təchiz edilməsi üçün heç nəyi əsirgəmədi.

1919-cu il noyabrın 15-də Bakı şəhərində müsəlman Şərqində ilk Avropa tipli ali məktəb — Azərbaycan Dövlət Darülfünunu (Bakı Dövlət Universiteti) fəaliyyətə başladı. Hələlik yaradılan iki fakültədə — Tibb fakültəsində və tarixi-filologiya fakültəsində müəllimlər çalışdılar. İlk yeni dərş ilində — 1919-1920-ci illərdə universitetdə 1094 tələbə və azad dinləyici təhsil alırdı. Tarix-filologiya fakültəsində Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Rəşid Kaplanov və Məhəmməd ağa Şahtaxtı doğma dilə mühazirələr oxuyurdular. Azərbaycan Dövlət Darülfünunun rektoru V.İ.Razumovski yazırdı: “Azərbaycan öz maarif ocağını yaratdı, türk xalqının tarixinə yeni parlaq səhifə yazıldı. Asiya ilə Avropanın qovşağında yeni məşəl yandı”.

Azərbaycanda ali təhsilli mü-təxəssis kadrlar hazırlanması gü-

nün təxirəsalınmaz tələbi idi. Ona görə də Azərbaycan Parla-mentinin qərarı ilə 1919-1920-ci tədris ilində dünyanın xarici ölkələrində 100 azərbaycanlı gənc dövlət hesabına təhsil almağa göndərilmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra xarici ölkələrdə təhsil alan tələbələrini taleyə bağlı bir məlumatı oxucuların nəzərinə çatdırmaq istədim:

“Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ixtisaslı kadrların hazırlanması üçün seçilmiş 100 istedadlı gənci Fransa, İtaliya, İngiltərə, Almaniya və Türkiyəyə təhsil almağa göndərmişdir. Cümhuriyyətin süqutundan sonra təqaüdləri kəsilən tələbələrini vəziyyəti çox acınacaqlı hala düşür. 1920-ci il dekabrın 14-də Azərbaycan Tələbə Mərkəzinin Berlin Komitəsindən Maarif Komissarlığına tələbə Hilal Münşiyev tərəfindən göndərilən məktubda deyilir: “Paramız tükəndiyindən tək-cə təhsilimiz deyil, güzəranımız da böhranlı vəziyyətdədir. 9 aydır ki, qeyri-müəyyən və müşkül halda bulunmaqdayıq. Belə getsə dolanacağımız fənalasaacaq və təhsilimiz yarımçıq qalacaqdır”.

Tələbələrin düşdüğü ağır vəziyyətin həyəcan və təlaşla izhar edildiyi bu məktubun üzərində

sabah. Bakı, “Vektor”, 2013, səh. 68-69).

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bir il ərzində dövlət strukturlarında olduğu kimi, xalq maarifi sahəsində də mühüm tədbirlər həyata keçirmiş, ölkədə təhsil müəssisələri şəbəkələri genişlənməmişdi. Bakı, Gəncə, Şuşa, Nuxa, Zaqatala, Qazax, Lənkəran və digər yerlərdə milli məktəblər üçün Azərbaycan dilinin tədrisi kursları açılmışdı. Savadsızlığı ləğv etmək məqsədilə xüsusi kurslar yaradılmışdı.

Azərbaycanda maarifi və milli mədəniyyəti intişar edən cəmiyyətlər, xeyriyyəçi təşkilatları, birliklər yaranmışdı. Bu qurumların mədəni-maarif tədbirləri təhsilin, elmi-kütləvi biliklərin yayılması, milli özünüdərkini güclənməsinə xidmət edirdi.

Müsəlman Şərqini öyrənən cəmiyyət, İslam incəsənətinin və mədəniyyətinin mühafizə cəmiyyəti, arxeologiya şöbəsi, “Yaşıl qələm” birliyi, “Türk ocağı” və digər qurumlar qədim dövr mədəniyyətini, tarixini, ədəbi-mədəni irsini araşdırır, keçmiş Rusiya İmperiyasında yaşayan türk xalqlarının və Osmanlı türklərinin mədəni əlaqələrini, qədim qarşılıqlı münasibətlərini öyrənir, onun müasir dövrdə bərpasına, möhkəmlənməsinə çalışırlar.

Bir ildə yaranan “İstiqlal” muzeyində Azərbaycan xalqının həyatını və mübarizəsini əks etdirən milli dekorativ sənət əşyaları, xalı-xalça, bədii tikmələr, silahlar, Quranın nadir nüsxələri, qədim əlyazmaları, kitablar və digər maddi-mədəni nümunələr vasitəsi ilə “canlı tarixi abidə” yaradılmışdı.

Cümhuriyyət hökuməti mövcudiyyətinin 32 ayı ərzində heç bir dövlət qurumuna nəşib olmayan — zəngin kitabxana bazası yarada bilmişdir. Bakıda Mərkəzi Milli Kitabxanada Azərbaycan dilində nadir kitablar, qəzet-jurnallar toplanırdı, Avropa və Şərq ölkələrinin mərkəzi kitabxanalarından türk, ərəb, fars dillərində nadir elmi kitablar, qəzet və jurnal komplektləri satınalınıb gətirilirdi. Xalq məktəblərində, ayrı-ayrı na-

zirliklərdə türk dilində zəngin kitabxanalar fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycanda kitabsevərlik mühiti yaranmışdı.

* * *

Azərbaycan xalqının əsrlərcə yaratdığı şifahi və yazılı ədəbiyyatı haqq-ədələt, bərabərlik, azadlıq idealları uğrunda mübarizə aparmışdır. Bu zəngin ədəbiyyatın ənənələri zaman keçdikcə, dövrün ictimai-siyasi hadisələri fonunda klassik yazıçıların əsərlərində davam etdikcə yeni məzmun və keyfiyyətlər əxz etmişdir: Beləliklə, ədəbi-bədii, publisist əsərlərin tərənnüm etdiyi ümum-bəşəri ideallar, humanizm, haqq-ədələt, azadlıq və vətənpərvərlik ideyaları pərvəriş tapmış, azərbaycançılıq məfkurəsinin meydana gəlməsinə zəmin yaratmışdır.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri güclənən milli azadlıq hərəkatı milli birlik, müstəqil dövlətçilik idealları uğrunda mübarizəni gücləndirmişdi. Bu da azərbaycançılıq ideologiyasının təşəkkülünə təkan verən amilə çevrilmişdi.

Azərbaycanda istiqlalıyyət uğrunda siyasi mübarizənin geniş vüsət aldığı şəraitdə, azərbaycançılıq və özünüdərk ideyası ədəbi-bədii və publisist əsərlərdə güclənmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi, Üzeyir Hacıbəyli, Əhməd Cavad, Abdulla Şaiq, Səliman Məmmədov, Yusif Vəzir Çəmənzəminli, Əmin Abid (Gültəkin), Cəfər Cabbarlı, Bədri Seyidzadə, Mürşid, Davud (Ağamirzadə), Əli Şövqi müstəqil dövlətçilik ənənələrinin dirçəlişini, xalqın milli təfəkküründə baş verən oyanışı öz əsərlərində böyük sevinc və ictimai tərənnüm edirlər. Yazıçı-publisist və maarif xadimlərinin əsərlərində istiqaliyyət uğrunda mübarizə motivlərinin güclənməsi azərbaycançılıq ideologiyasının zirvəyə qalxmasında həlledici təsir göstərirdi.

(davamı növbəti saylarımızda)

Teymur ƏHMƏDOV,
“Respublika”.